

مقایسه‌ی نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی در دانش‌آموزان و دانشجویان دختر شهر اصفهان

دکتر محمد باقر کجیاف*

دکتر ابو القاسم نوری**

سمانه اسعدی***

چکیده

هدف این پژوهش مقایسه‌ی نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی دانش‌آموزان و دانشجویان دختر شهر اصفهان است. بدین منظور ۶۵ دانش‌آموز و ۵۵ دانشجوی دختر، با روش نمونه‌گیری تصادفی، از دبیرستان‌ها و دانشگاه دولتی شهر اصفهان انتخاب شدند. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از پرسش‌نامه‌ی نگرش‌سنج مذهبی خدایاری، شکوهی یکتا و غباری بناب (۱۳۷۹) و پرسش‌نامه‌ی شدت ایمان مذهبی سانتا کلارا (۱۹۹۷) جمع‌آوری شدند. نتیجه‌های به دست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل واریانس نشان دادند که در مؤلفه‌های جهان‌بینی و علم و دین از نگرش مذهبی تفاوت معنی‌داری بین دو گروه وجود دارد (به ترتیب، $P=0/05$ و $P<0/0001$). بر اساس این نتایج، تفاوت معنی‌داری از لحاظ شدت ایمان مذهبی بین دختران دانشجو و دانش‌آموز وجود ندارد.

واژه‌های کلیدی: نگرش مذهبی، شدت ایمان مذهبی، دانش‌آموز، دانشجو

مقدمه

بعد روانی انسان سه حیطه‌ی شناختی، عاطفی و رفتاری دارد که ارتباط محکم و تفکیکی ناپذیری با یکدیگر دارند. مجموعه‌ی این سه بعد که در روان‌شناسی اجتماعی نگرش^۱ نامیده می‌شود، حالتی از آمادگی روانی است که بر رفتار در برابر شیء یا موقعیتی معین، تأثیر مستقیم می‌گذارد. علاوه بر شکل‌گیری تدریجی و پایداری نسبی، برخی نگرش‌ها بسیار عمیق و اساسی و بعضی بسیار فرعی هستند (کاوایانی، ۱۳۷۶). نگرش‌های اساسی و تعامل مؤلفه‌های آنها بسیار برجسته هستند و در زندگی فرد، به راحتی تشخیص داده می‌شوند (مانند نگرش قرآنی به خداوند). هر نگرش اساسی بر نگرش فرعی‌تر تأثیر مستقیم دارد؛ برای مثال نگرش فرد به خدا بر بسیاری از نگرش‌های رده‌ی بعد مانند نگرش درباره‌ی معنی، هدف و فراز و نشیب‌های زندگی تأثیر مستقیم و جدی دارد و اینها، به نوبه‌ی خود، نگرش‌های فرد درباره‌ی شغل، ازدواج، تحصیل، الگوهای زندگی و نظایر آنها جهت می‌دهند.

توجه به نگرش افراد، در جوامعی که دین جزو اصلی زندگی آنهاست، با در نظر گرفتن دو بخش اساسی دین صورت می‌گیرد. هر دین، دست کم، از دو بخش تشکیل شده است. بخشی از آن عقاید هستند که حکم پایه را دارند و بخش دیگر، دستورات عملی هستند که متناسب با پایه‌های عقیدتی و برخاسته از آنها هستند. (مصباح یزدی، ۱۳۷۵). در بسیاری از پژوهش‌های تجربی، در کشورهای دیگر، به ویژه، در جوامع غربی و مسیحی، موضوع دین و دینداری با در نظر گرفتن یک بعد مانند فراوانی رفتن به کلیسا یا عضویت در آن، سنجیده می‌شود. دانشمندان علوم اجتماعی به این نوع سنجش دینداری انتقاد شدید کرده، اظهار داشته‌اند که برای مثال میزان رفتن به کلیسا و درجه‌ی نفوذ کلیسا، در جامعه، لزوماً به معنی بیان اعتقادات مذهبی نیست. بسیاری از افراد دارای اعتقاد مذهبی، به طور منظم، در مراسم مذهبی شرکت نمی‌کنند؛ از سوی دیگر، منظم بودن این گونه مشارکت‌ها و حضور دایمی، به معنی داشتن عقاید نیرومند مذهبی نیست. افراد ممکن است بنا به عادت یا توقع اجتماع از آنها، در این گونه مراسم حاضر شوند (گیدنز، ۱۳۷۳). المنوفی (به نقل از اینگلهارت، ۱۳۷۳) نیز معرف حضور در کلیسا را فقط یک شاخص تقریبی از اعتقادات مذهبی دانسته، معتقد است مذهبی

بودن را نباید معادل انجام رفتارها و مناسک مذهبی دانست؛ چون بر اساس آن، تصویری نسبتاً، گمراه‌کننده و خام از دینداری مردم به دست خواهد آمد. به نظر وی، اعتقاد به خدا و تعهد مذهبی، به معنی میزان اهمیت خداوند نزد افراد، شاخص بسیار حساس بعد دینداری در زندگی فرد است. در میان مسلمانان، کلود سوتکلیف^۱ در اندازه‌گیری تدین یک مسلمان، تنها نماز را اصل قرار داده است؛ البته اشاره دارد که هر شاخص رفتاری، به تنهایی، برای اندازه‌گیری تدین کافی نیست؛ چون رفتار دینی فقط، یکی از ابعاد دینداری است (المنوفی، ۱۳۷۵). المنوفی (۱۳۷۵) دینداری را دارای دو بعد جدا از هم دانسته که عبارت‌اند از: شناخت دینی و رفتار دینی. وی از میان معرف‌های بعد رفتاری تنها نماز را کافی دانسته؛ چون نماز در اسلام، ستون دین به حساب می‌آید. در حال حاضر، پژوهشگران تقریباً، به دیدگاه واحدی مبنی بر پذیرش چندبعدی بودن دین و در نتیجه، دینداری متمایل شده‌اند (سراج‌زاده، ۱۳۷۷). اعمالی که دین‌های مختلف توصیه می‌کنند، از انجام مناسک و فرایض مذهبی (مانند نماز، روزه، حج و نظایر اینها) تا التزام به یک زندگی اخلاقی (بعد پیامدی دین) متغیر است (پترسون و همکاران، ۱۳۷۷ به نقل از سرمدی، ۱۳۸۵). در میان عرف مسلمانان، تقید دینی و ایمانی معمولاً، با بعد پیامدی (رفتار آشکار) شناخته می‌شود (سرمدی، ۱۳۸۵).

در دین اسلام، بعد اعتقادی یا باورهای دینی در اصول دین، با اعمال واجبی مانند نماز و روزه، و بعد تجربی یا عاطفی با عواطف و احساساتی مانند ترس از خدا، توبه و تقرب به خدا، و بعد پیامدی با رفتارهایی چون حجاب، پرهیز از خوراک‌های حرام، زیر بار حکومت ظالمان نرفتن - که البته، آشنایی با باورهای اصلی اسلام و قبول آنها با شناخت و آگاهی کامل، نه براساس تقلید ناآگاهانه، جزئی از بعد اعتقادی است - مطابقت دارند (معنوی پور و شریفی، ۱۳۸۳).

نوجوانان و جوانان (از سن ۱۲ تا ۲۲) بسیار بیشتر از کودکان به مذهب و اعتقادات معنوی و روحی علاقه‌مند هستند. افکار انتزاعی و آرمان‌گرای آنها رشد یافته، علاقه‌ی فزاینده‌شان به هویت، مذهب و موضوعات معنوی را قابل ملاحظه و جذاب می‌نماید. رشد افکار مذهبی و علاقه به فضیلت‌های مذهبی، در سنین نوجوانی، به حد اکثر

1. Claud K. Sutcliffe

می‌رسد تا حدی که گاهی، نوجوان به ریاضت کشیدن، شب‌زنده‌داری، انجام عبادات بسیار و راز و نیاز کردن با خدا گرایش پیدا می‌کند (رضاپور، ۱۳۸۱). پژوهش‌های کوهن و آرنولد (به نقل از رازفر، ۱۳۷۹) نشان دادند نوجوانان، در سنین دوازده تا پانزده، اعتقادات مذهبی بیشتری دارند و در هجده سالگی، این اعتقادات کاهش می‌یابند. نوجوانان در دوره‌ی عملیات انتزاعی، بیشتر از هم‌تاهای جوان‌ترشان منطقی هستند. آنان نماد یک شخصیت مذهبی را در رفتارهای ظاهری فرد جست و جو نمی‌کنند؛ بلکه آن را در اعتقادات، دین و ایمان او جست و جو می‌کنند (الکانید، ۱۹۷۸ به نقل از رضاپور، ۱۳۸۱). جمیز فولر^۱ (۱۹۹۲) معتقد است که به ویژه، اواخر نوجوانی، در گسترش هویت مذهبی مهم است. در مرحله‌ی اول (ایمان شهودی - فرافکنی) ایمان، بیانگر آرزوهای کودک است. مرحله‌ی دوم (ایمان اسطوره‌ای - سطحی) مرحله‌ی درونی کردن داستان‌ها، اعتقادات و جنبه‌های مختلف مربوط به فرهنگ جامعه است. در مرحله‌ی سوم (ایمان ترکیبی - قراردادی) نوجوان از دیدگاه‌ها و باورهای موجود در خارج از خانواده آگاهی می‌یابد؛ بنا بر این، در این مقطع، ایمان مذهبی در خدمت تدارک جهت‌یابی منسجم از دنیای متنوع و پیچیده بوده، دیدگاه‌های معارض با یکدیگر را در یک چارچوب کلی، با یکدیگر ترکیب می‌کند و وحدت می‌بخشد. مرحله‌ی چهارم (ایمان وابسته به طرز تفکر فردیت‌یافته) مرحله‌ی درونی کردن باورهای فرد است. در مرحله‌ی پنجم (بازنگری در ایمان تثبیت‌شده)، با وجود تثبیت اعتقادات فرد در مراحل قبل، بحران در اعتقادات شخص مشاهده می‌شود. مرحله‌ی ششم (ایمان جهانی) از تحول ایمان بسیار اندک رخ می‌دهد. کسانی که مرحله‌ی ششم (ایمان جهانی) را گذرانده‌اند، احساس رابطه‌ای نزدیک و صمیمانه بین خود و جهان اطراف خود را گزارش کرده‌اند. فولر (۱۹۹۲) آغاز هجده سالگی را مرحله‌ی بازتاب ایمان فردی می‌نامد. او در نظریه‌ی مراحل شش‌گانه‌ی تحول ایمان، در مرحله‌ی سوم ایمان نوجوان از دیدگاه‌ها و باورهای موجود در خارج از خانواده آگاهی می‌یابد؛ بنا بر این، در این مقطع ایمان مذهبی، در خدمت تدارک جهت‌یابی منسجم از دنیای متنوع و پیچیده بوده، دیدگاه‌های معارض با یکدیگر را در یک چارچوب کلی با یکدیگر

ترکیب می‌کند و وحدت می‌بخشد. مرحله‌ی سوم، در نوجوانی آغاز می‌شود و به اوج خود می‌رسد و در عین حال، برای بسیاری از بزرگسالان، یک تعادل‌جویی دایمی تلقی شده، از این مرحله فراتر نمی‌روند. در مرحله‌ی سوم، اگر چه شخص ایدئولوژی‌ای دارد که مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های بیش و کم باثبات را شامل می‌شود، این ایدئولوژی را به عنوان یک واقعیت مستقل بررسی و آزمون نمی‌کند. به نظر فولر (۱۹۹۲)، انتقال از مرحله‌ی سوم به چهارم بسیار مهم است؛ چون با این انتقال نوجوان یا بزرگسال باید مسئولیت پذیرش هرگونه سبک زندگی، ارزش‌ها و تعهدات عملی را نسبت به آنها به عهده گیرد.

پیشینه‌ی پژوهشی

نتایج پژوهش (سراج‌زاده، ۱۳۷۷) در ۶۲۳ خانواده‌ی تهرانی نشان دادند نوجوانان بیش از جوانان به مذهب علاقه دارند و هر چه طبقه‌ی اجتماعی - اقتصادی فرد بالاتر می‌رود، عقیده‌ی مذهبی سست‌تر می‌شود. در پژوهش سراج‌زاده (۱۳۷۷)، دانش‌آموزان دبیرستانی، در مجموع، گرایش‌ها و علایق دینی بالایی داشتند. در دو بعدی که ناظر به اصول اعتقادات دینی (مثل اعتقاد به خدا، نبوت، معاد و غیره) و عواطف شخصی (مثل احساس نوعی ارتباط با موجودات مقدس و متعالی) هستند، نوجوانان مورد مطالعه دیندارتر بودند. در دو بعد دیگر (مناسکی و پیامدی) که ناظر به کار بردن دین در زندگی اجتماعی و انجام مراسم عبادی فردی و شرکت در مراسم عبادی جمعی هستند، نمره‌ی دینداری پاسخگویان کمتر بود. در بعد مراسم عبادی همگانی، شرکت نکردن در مراسم جمعی دینی علت اصلی کاهش نمره‌ی دینداری آنان بود. پژوهش رستمی (۱۳۸۳) نشان داد وضعیت مذهبی دانش‌آموزان با هوش هیجانی آنان رابطه‌ی مثبت معنی‌دار دارد. نونیمیکر، مک‌نلی و بلوم^۱ (۲۰۰۳) در پژوهشی که با هدف بررسی رابطه‌ی دینداری با سلامت نوجوانان انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که دینداری در برابر کارهایی مانند سیگار کشیدن، نوشیدن الکل، مصرف ماری‌جوآنا و برقراری روابط جنسی نامتعارف از جوانان محافظت می‌کند. پژوهش‌های سهرابیان (۱۳۷۹) و خلیلی (۱۳۷۹) نشان دادند میان

1. Nonnemaker, McNeely and Blum.

نگرش مذهبی و سازگاری فردی و اجتماعی دانش‌آموزان رابطه‌ی مثبت و معنی‌دار وجود دارد. در پژوهش ظهور و توکلی (۱۳۸۱) نگرش مذهبی، حدود ۱۶ درصد از دانشجویان ضعیف، ۲۹ درصد متوسط و ۵۵ درصد قوی بودند. دانشجویان مقاطع تحصیلی بالاتر و دانشجویان با سنوات تحصیلی بیشتر نگرش مذهبی ضعیف‌تری داشتند.

در متون مربوط به جامعه‌شناسی اشاره شده است که (با هر معیاری) زنان، مذهبی‌تر از مردان هستند. پژوهش‌های متعدد، در داخل کشور نشان داده‌اند دختران بیش از پسران به مناسک دینی پای‌بند هستند (برای مثال طالبان، ۱۳۸۰، ۱۳۷۷؛ شمسیان، ۱۳۷۳؛ محمدی و مهرابی‌زاده، ۱۳۸۵؛ محسنی، ۱۳۷۵ و محسنی، ۱۳۷۶ به نقل از رستمی، ۱۳۸۳). این الگو یعنی تعلقات مذهبی بیشتر و معنی‌دار دختران نسبت به پسران، در سایر ابعاد دینداری یعنی تجربه‌ی دینی و اهمیت دین در زندگی و همچنین دینداری در معنی کلی آن نیز مشاهده می‌شود؛ بنا بر این، بر اساس پیشینه و یافته‌های پژوهشی یادشده، در این پژوهش، به بررسی مقایسه‌ای نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی در دانش‌آموزان و دانشجویان دختر شهر اصفهان پرداخته شد.

روش

جامعه‌ی پژوهش، همه‌ی دانش‌آموزان دخترهای دبیرستانی (پایه‌های دوم و سوم) و دانشجویان دانشگاه دولتی شهر اصفهان بودند که در سال تحصیلی ۸۶-۸۷، مشغول به تحصیل بودند. در این پژوهش، از شیوه‌ی نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. نمونه‌ی پژوهشی، ۶۶ دانش‌آموز و ۵۵ دانشجو بودند که کل نمونه‌ی ۱۲۱ نفری را تشکیل دادند. گروه دانش‌آموزان با میانگین سنی ۱۶/۴۲ و دانشجویان با میانگین سنی ۲۰/۱۸ بودند. ابزار مورد استفاده، در این پژوهش، پرسش‌نامه‌ی نگرش‌سنج مذهبی (خدا یاری، شکوهی یکتا و غباری بناب، ۱۳۷۹) و شدت ایمان مذهبی سانتا کلارا^۱ (پلانته و بوکاکسینی، ۱۹۹۷) به شرح زیر بود:

۱. پرسش‌نامه‌ی نگرش‌سنج مذهبی: خدا یاری، شکوهی یکتا و غباری بناب (۱۳۷۹)
این پرسش‌نامه را در سال ۷۸-۱۳۷۶، با چهل ماده با مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت

ساخته‌اند که بر اساس اهداف پژوهش تغییری در این مقیاس‌ها داده شد؛ به این صورت که مقیاس پنج‌گزینه‌ای به چهارگزینه‌ای تغییر یافت (گزینه‌ی حد وسط حذف گردید). طراحان آلفای کرونباخ (همسانی درونی) این پرسش‌نامه را ۰/۹۵ گزارش کرده‌اند (خدایاری، شکوهی یکتا و غباری بناب، ۱۳۷۹).

۲. پرسش‌نامه‌ی شدت ایمان مذهبی: پلانته و بوکاکسینی پرسش‌نامه شدت ایمان مذهبی سانتا کلارا را در سال ۱۹۹۷، در ده ماده تنظیم کرده، با مقیاس چهاردرجه‌ای لیکرت ساخته‌اند که دامنه‌ی نمره‌ی کسب‌کرده‌ی شرکت‌کنندگان بین ده (ایمان ضعیف) تا چهل (ایمان قوی) است. طراحان پرسش‌نامه، آلفای کرونباخ (همسانی درونی) و پایایی دو نیمه کردن نسخه‌ی اصلی را به ترتیب، ۰/۹۵ و ۰/۹۲ گزارش کرده‌اند (پلانته و بوکاکسینی، ۱۹۹۷). این پرسش‌نامه پس از دست‌یابی از طریق منابع الکترونیکی، به فارسی ترجمه شد و صحت آن را استادان صاحب صلاحیت احراز کردند. آلفای کرونباخ (همسانی درونی) نسخه‌ی فارسی ترجمه‌شده در نمونه‌ی مورد مطالعه ۰/۸۹ به دست آمد.

روش اجرا: از دانش‌آموزان و دانشجویان خواسته شد بر اساس میل خود، در این پژوهش شرکت نمایند. دانش‌آموزان از رشته‌های علوم انسانی، علوم تجربی و ریاضی بودند. دانش‌آموزان هر رشته، جداگانه، در پایان یکی از کلاس‌های درسی پرسش‌نامه‌ها را تکمیل کردند. دانشجویان از رشته‌ی روان‌شناسی بوده، در پایان یکی از کلاس‌های درسی، به تکمیل پرسش‌نامه‌ها پرداختند. کلیه‌ی دانش‌آموزان و دانشجویان در پاسخگویی همکاری کردند و هیچ پرسش‌نامه‌ای خالی دیده نشد.

روش آماری: برای شناخت روابط بین متغیرهای مورد مطالعه، از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی (تحلیل واریانس) استفاده شد.

نتایج پژوهش

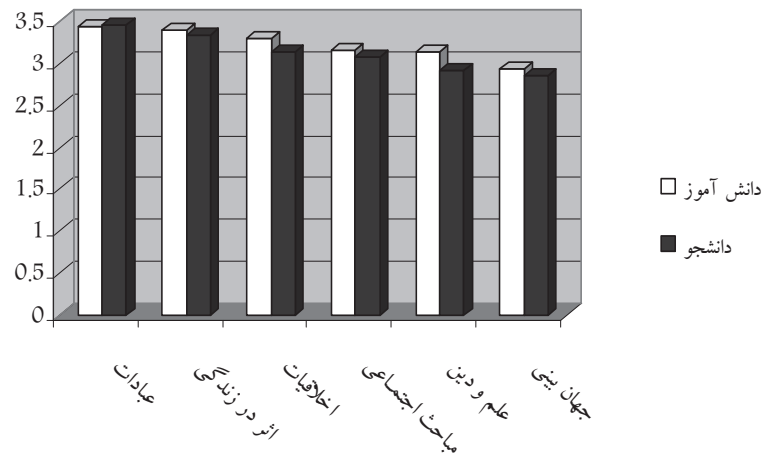
نتایج آمار توصیفی داده‌ها نشان داد میانگین‌های اختصاص‌یافته به مؤلفه‌ها، در گروه دانش‌آموزان و پسران متفاوت است. همان‌گونه که در جدول ۱ و نمودارهای ۱ و ۲ مشاهده می‌شود، در هر دو گروه، غیر از تفاوت بسیار اندک در مؤلفه‌ی عبادات

(دانشجویان بالاتر از دانش‌آموزان)، ترتیب مؤلفه‌ها، از بالاترین به کمترین میانگین یکسان است: مؤلفه‌ی عبادات (با میانگین ۳/۴۴ در دانش‌آموزان و ۳/۴۷ در دانشجویان)، مؤلفه‌ی اثر در زندگی (با میانگین ۳/۴ در دانش‌آموزان و ۳/۳۴ در دانشجویان)، اخلاقیات (با میانگین ۳/۳ در دانش‌آموزان و ۳/۱۴ در دانشجویان)، مباحث اجتماعی (با میانگین ۳/۱۶ در دانش‌آموزان و ۳/۰۸ در دانشجویان)، علم و دین (با میانگین ۳/۱۳ در دانش‌آموزان و ۲/۹۲ در دانشجویان) و جهان‌بینی (با میانگین ۲/۹۴ در دانش‌آموزان و ۲/۸۶ در دانشجویان). این میانگین‌ها در مورد شدت ایمان مذهبی، به ترتیب، ۳۴/۶۷ و ۳۳/۵ در دانش‌آموزان و دانشجویان است.

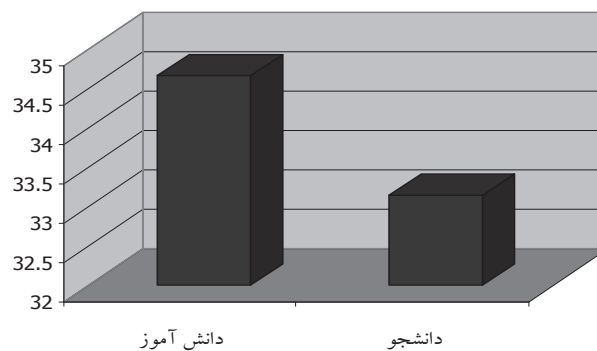
جدول ۱: میانگین و انحراف استاندارد نمرات دانش‌آموزان و دانشجویان در مؤلفه‌های نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی

۵۵	۴/۹۷	۳۳/۱۵	شدت ایمان مذهبی	دانش‌آموزان
۶۶	۰/۵۳	۳/۴۴	عبادات	
۶۶	۰/۴۳	۳/۳۰	اخلاقیات	
۶۶	۰/۴۴	۳/۴۰	اثر در زندگی	
۶۶	۰/۳۱	۳/۱۶	مباحث اجتماعی	
۶۶	۰/۲۱	۲/۹۴	جهان‌بینی	
۶۶	۰/۳۲	۳/۱۳	علم و دین	
۶۶	۳/۸۹	۳۴/۶۷	شدت ایمان مذهبی	دانشجویان
۵۵	۰/۵۰	۳/۴۷	عبادات	
۵۵	۰/۶۳	۳/۱۴	اخلاقیات	
۵۵	۰/۵۵	۳/۳۴	اثر در زندگی	
۵۵	۰/۳۹	۳/۰۸	مباحث اجتماعی	
۵۵	۰/۲۳	۲/۸۶	جهان‌بینی	
۵۵	۰/۳۱	۲/۹۲	علم و دین	

در نمودارهای ۱ و ۲ میانگین نمرات دانش‌آموزان و دانشجویان در مؤلفه‌های نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی ارائه شده است.

نمودار ۱: میانگین نمرات دانش‌آموزان و دانشجویان در مؤلفه‌های نگرش مذهبی

نمودار ۲: میانگین نمرات دانش‌آموزان و دانشجویان در شدت ایمان مذهبی

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در هر دو گروه، بالا‌ترین میانگین را عبادات (۳/۴۴) در دانش‌آموزان و (۳/۴۷ در دانشجویان) و پایین‌ترین میانگین را جهان‌بینی (۲/۹۴) در دانش‌آموزان و (۲/۸۶ در دانشجویان) دارند و مؤلفه‌های دیگر (اثر در زندگی، اخلاقیات، مباحث اجتماعی، علم و دین) به ترتیب، در بین این دو مؤلفه واقع شده‌اند. در جدول ۲، نتایج تحلیل واریانس تأثیر گروه بر مؤلفه‌های نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی آمده‌اند.

جدول ۲: نتایج تحلیل واریانس تأثیر گروه بر مؤلفه‌های نگرش مذهبی و شدت ایمان مذهبی

متغیر وابسته	درجه‌ی آزادی	مجدورات میانگین	ضریب F	معنی‌داری	مجدور اتا	توان آماری
عبادات	۱	۰/۰۳	۰/۱۰	۰/۷۶	۰/۰۰	۰/۰۶
اخلاقیات	۱	۰/۸۰	۲/۸۰	۰/۱۰	۰/۰۲	۰/۳۸
آثار در زندگی	۱	۰/۱۳	۰/۵۵	۰/۴۶	۰/۰۰	۰/۱۱
مباحث اجتماعی	۱	۰/۲۱	۱/۷۸	۰/۱۸	۰/۰۱	۰/۲۶
جهان‌بینی	۱	۰/۱۹	۴/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۵۱
علم و دین	۱	۱/۳۴	۱۳/۵۶	۰/۰۰	۰/۱۰	۰/۹۵
شدت ایمان مذهبی	۱	۶۹/۴۲۳	۳/۵۶۱۷	۰/۰۶۲	۰/۰۲۹۱	۰/۴۶۵

همان طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، نتایج تحلیل واریانس تأثیر گروه بر نمرات دانش‌آموزان و دانشجویان در مؤلفه‌های نگرش مذهبی، تأثیر معنی‌دار عامل گروه را بر مؤلفه‌های جهان‌بینی و علم و دین نشان می‌دهد (به ترتیب، $F=4/05$, $P=0/05$ و $F=13/56$, $P=0/0001$)؛ علاوه بر این مشاهده می‌شود که تأثیر عامل گروه بر شدت ایمان مذهبی معنی‌دار نیست.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاکی از آن هستند که از لحاظ شدت ایمان مذهبی، بین دانش‌آموزان و دانشجویان تفاوتی نبود. همان طور که در مقدمه اشاره شد، اعتقاد به خدا و تعهد مذهبی، به معنی میزان اهمیت خداوند نزد افراد، شاخص بسیار حساس بعد دینداری در زندگی فرد است (اینگلهارت، ۱۳۷۳)؛ با وجود این، باور دینی امری نیست که گوشه‌ای از وجود آدمی را پر کند و سایر گوشه‌ها را خالی بگذارد. ایمان باور دینی زمانی خود را نمایان می‌سازد که در سراسر زندگی بشر حضور داشته باشد (پورشهریاری و شعاع کاظمی، ۱۳۸۳). باور دینی یعنی حضور همه‌جانبه‌ی معنویت در زندگی فردی و اجتماعی که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های این حضور همه‌جانبه بروز رفتاری آن است. یافته‌های این پژوهش نشان دادند در مؤلفه‌های جهان‌بینی و علم و دین نگرش مذهبی، تفاوت معنی‌داری بین دو گروه هست. دو مؤلفه‌ی جهان‌بینی و علم و دین با میانگین بالاتر در دانش‌آموزان در مقایسه با دانشجویان، احتمالاً، نشان‌دهنده‌ی تغییراتی

در دیدگاه دانش‌آموزان همراه با افزایش سن آنان است. ظاهراً در تغییر ارزش‌های مذهبی عوامل فرهنگی و سن تأثیر دارند. در مراحل اولیه‌ی رشد، کودکان در جست و جوی پاسخ‌های خود به والدین، بستگان و دوستان رجوع می‌کنند؛ اما در دوره‌ی نوجوانی متوجه خود شده، ایدئولوژی‌هایی را بر می‌گزینند که به نظرشان مطلوب می‌رسند و معمولاً، با تعصب و قدرت آنها را پیگیری می‌کنند؛ زیرا برای آنان نظام‌های قابل پیش‌بینی از عمل و رفتار در چارچوب خاصی را فارغ از جزئیات زندگی خودشان فراهم می‌نمایند. بنا بر این، عقاید مذهبی نوجوانان معمولاً، در سنین دوازده تا هجده شکل انتزاعی می‌گیرند و نظرات مذهبی سهل‌گیرانه‌تر می‌شوند (رضاپور، ۱۳۸۱).

به نظر می‌رسد میانگین پایین‌تر مؤلفه‌ی جهان‌بینی در دانشجویان نیز با این نظرات قابل تبیین باشد. اشپرانگ (به نقل از رضاپور، ۱۳۸۱) معتقد است در دوره‌ی نوجوانی، ارزش‌های اساسی زندگی، به ترتیب اهمیت قطعی‌تر و پایدارتر می‌شوند و نوع شخصیت نوجوانان را تعیین می‌کنند. نوجوانان درباره‌ی تمام باورهایی را که در دوران کودکی، بدون چون و چرا پذیرفته‌اند، تردید و سعی می‌کنند با توجه به شخصیت شکل‌پذیر و استقلال‌جوی خود، نظامی از ارزش‌ها را درباره‌ی زیبایی، حقیقت، قدرت و دین به دست آورند. از آنجا که ارزش‌ها، در دوران بلوغ متحول می‌شوند، پیدایی شک‌های مذهبی در همین سنین آغاز می‌شود. شک در همه چیز، در اعتقادات خود، والدین، در تعلیمات مذهبی، حقانیت پیامبران، زندگی پس از مرگ و آفرینش انسان به وسیله‌ی خداوند (مطهری، ۱۳۵۷، ص ۷).

در تبیین یافته‌های مرتبط با میانگین پایین‌تر مؤلفه‌ی علم و دین می‌توان به دیدگاه دبس^۱ (۱۳۶۸) اشاره کرد. به نظر دبس (۱۳۶۸)، نظام ارزش‌ها در مجاورت دنیای علم و اطلاع در نوجوانان پایه‌گذاری می‌شود و به تنظیم رفتار و مشخص نمودن عقاید کمک می‌کند. به نظر می‌رسد جوانان، در سطح جهان، با فرضیه‌ها و نظریه‌های گوناگون ضد مذهبی مواجه شده، شاهد حملات همه‌جانبه به مذهب هستند (رضاپور، ۱۳۸۱). از جمله روش‌های به کار برده شده برای تضعیف روحیات مذهبی نوجوانان و جوانان، کم‌رنگ کردن جنبه‌ی علمی اعتقادات مذهبی و رواج دیدگاه ناهمخوانی بین مذهب و علم، در سطح‌های بالاتر تحصیلی است.

1. Debes

با توجه به نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مشابه می‌توان نتیجه گرفت که تعارض‌های موجود بین آموزش و تربیت دینی خانواده‌ها با جامعه‌ی بزرگ‌تر (مدرسه، دانشگاه، صدا و سیما و نظایر آنها) سبب تغییر نگرش و گاهی، فاصله گرفتن دانش‌آموزان از نظرات اولیه‌ی خود می‌گردند. گاهی اوقات، منطبق و همسو شدن تربیت دینی خانواده‌ها با جامعه‌ی بزرگ‌تر موجب می‌گردد نوجوان سردرگم شود. نوجوان و خانواده‌ی او معتقدند نباید از اجتماع فاصله بگیرند؛ چرا که در غیر این صورت، جزو اقلیت محسوب می‌شوند (پورشهریاری و شعاع کاظمی، ۱۳۸۳). اریکسون معتقد است نوجوان، در این دوره، همواره در جست و جوی وحدت بخشیدن به ایده‌ها و عقاید مختلف است؛ بنا بر این، نوجوانی که قادر نباشد ارزش‌های مثبت پایدار در فرهنگ، خانواده و جامعه‌ی خود را بیابد، از درهم ریختگی هویت رنج خواهد برد؛ نه قادر به ارزیابی ارزش‌های گذشته است و نه می‌تواند آزادانه به انتخاب ارزش‌های جدید پردازد؛ از این رو، دچار فروریختگی ارزش‌ها می‌شود و به تدریج، به سوی ضد ارزش‌ها گرایش می‌یابد. نکته‌ی آخر اینکه باید دین و علم را با هم، به نوجوانان آموزش داد و عملاً، در تفهیم این نکته تلاش کرد که این دو از یکدیگر جدا نیستند؛ بلکه دین، علم و عقل، در نهایت هماهنگ بوده، مطالب دینی، عقلی و علمی نیز هستند. به هر حال، با وجود ضرورت انجام پژوهش‌هایی از این دست برای پرداختن علمی و اصولی به نگرش‌های در حال شکل‌گیری و تغییر نوجوانان و جوانان به نظر می‌رسد پژوهش‌هایی با نمونه‌های مختلف، با توجه به جنس، مقاطع تحصیلی، طبقات اجتماعی - اقتصادی و متغیرهایی نظیر اینها مباحث علمی، در این زمینه، پر بارتر خواهند شد.

منابع

- اینگلهارت، ر. تحول فرهنگی در جامعه‌ی پیشرفته‌ی صنعتی، ترجمه مریم وتر، انتشارات کویر، تهران، ۱۳۷۳.
- بهرامی، ا. و آ. تاشک. ابعاد رابطه‌ی میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی، روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۳۴ (۲)، ص ۴۱-۶۳.
- پورشهریاری، م. و م. شعاع کاظمی. بررسی نگرش مذهبی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهر تهران، معرفت، ۸۱، ص ۷۱-۸۰.
- خدایاری فرد، م. م. شکوهی یکتا، ب. غباری بناب. آماده‌سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان، روان‌شناسی، ۴ (۳)، ص ۲۵۸-۲۶۹.
- خلیلی، ت. بررسی رابطه‌ی بین نگرش مذهبی و سازش‌یافتگی اجتماعی دانش‌آموزان سال دوم متوسطه‌ی ناحیه ۲ شهرستان اراک، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی روان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۹.
- دبس، ام. مراحل تربیت. ترجمه علی محمد کاردان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۸.
- رازفر، ز. بررسی نقش باورهای دینی در خویش‌داری نوجوانان تهران، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه الزهراء، تهران، ۱۳۷۹.
- رستمی، ن. بررسی رابطه‌ی وضعیت مذهبی با هوش هیجانی در دانش‌آموزان مقطع پیش‌دانشگاهی شهر تهران در سال تحصیلی ۸۳-۸۴، فصلنامه‌ی نوآوری‌های آموزشی، ۳ (۱۰)، ص ۱۱۶-۱۲۸.
- رضاپور، ی. کند و کاوی در ارزش‌ها و اعتقادات مذهبی نوجوانان، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ش ۱۸۳ و ۱۸۴، ص ۱۶۳-۱۹۰.
- سراج‌زاده، ح. باورهای دینی در میان جوانان و نوجوانان، مجله‌ی فرهنگ پژوهش، ش ۱۶۹، ص ۱۰-۱۱.
- سراج‌زاده، ح. نگرش‌ها و رفتار دینی نوجوانان تهرانی، نمایه‌ی پژوهشی، ش ۷ و ۸، قابل دسترسی در: www.hawzah.net، ۱۳۷۷.

- سرمدی، م. بررسی رابطه‌ی بین دینداری با بازده‌های تربیتی دانش‌آموزان مقطع متوسطه‌ی شهر قم، پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۲، ص ۵۷-۸۶.
- سهرابیان، ط. بررسی رابطه‌ی نگرش مذهبی و میزان سازگاری فردی و اجتماعی در دانش‌آموزان دبیرستانی استان لرستان، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم تربیتی، دانشگاه الزهرا، تهران، ۱۳۷۹.
- شمسیان، د. بررسی سلسله‌مراتب ارزش‌های نوجوانان پسر و دختر شهر تهران. مجموعه‌مقالات سومین همایش جایگاه تربیت: نوجوان و جوان در آموزش و پرورش، ص ۱۹۷.
- طالبان، م. ر. دینداری و بزهکاری در میان نوجوانان دانش‌آموز، مؤسسه‌ی پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۰.
- طالبان، م. ر. گزارش طرح پژوهشی سنجش دینداری و گرایش نوجوانان دانش‌آموز نسبت به نماز، آموزش و پرورش منطقه‌ی پنج تهران، ۱۳۷۷.
- ظهور، ع. ر. و ع. توکلی. وضعیت نگرش مذهبی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمان، ارمغان دانش، ۱۳۸۰، س ۷، ش ۲۸، ص ۴۵-۵۰.
- کاوایانی، م. آثار روانی - اجتماعی خداآوری، فصلنامه‌ی حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۶، ش ۱۳، ص ۳۴-۴۸.
- گیدنز، آ. جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، نشر نی، تهران، ۱۳۷۳.
- محمدی، د. و م. مهرابی زاده هنرمند. ارتباط نگرش مذهبی با مکان کنترل و نقش جنسیت، پژوهش‌های روان‌شناختی، ۱۳۸۵، ۹(۳-۴)، ص ۴۷-۶۴.
- مصباح یزدی، م. آموزش عقاید، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۵.
- مطهری، م. عدل الهی، حکمت، تهران، ۱۳۷۵.
- معنوی پور، د. و ح. پاشاشریفی. ساخت و هنجاریابی مقیاس سنجش رشد اعتقادی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی شهر تهران، فصلنامه‌ی نوآوری‌های آموزشی، س ۹، ص ۱۲۰-۱۳۷، ۱۳۸۳.
- المنوفی، ک. اسلام و توسعه‌ی مؤسسه‌ی پژوهش‌های اجتماعی، انتشارات بینش، تهران، ۱۳۷۵.

- Atchley, R. C. The subjective importance of being religious and its effect on health and morale, *Journal of Aging studies*, 11, 131-152, available at <http://www.sciencedirect.com>, 2002.
- Fowler, J. Stages of faith: Reflections on a decade of dialogue: *Christian Educational Journal*, 8(1),1-12, 1992.
- Nonnemaker, J. M. & C. A. McNeely & R. W. Blum. Public and private domains of religiosity and adolescent health risk behaviors: Evidence from the national longitudinal study of adolescent health, *Social science and Medicine*, 57, 2049-2054, 2003.
- Plante, T.G., & M. Boccaccini. The Santa Clara Strength of Religious Faith Questionnaire, *Pastoral Psychology*, 45, 375-387, 1997.